

Саша Илић, *Between the archives and the field: A dialogue on historical anthropology of the Balkans*, Miroslav Jovanović, Karl Kaser, Slobodan Naumović (Eds), Belgrade – Graz 1999.
Недељко Радосављевић, *Биографски лексикон Ваљевског краја*, Колубара-Ваљево, Ваљево 1998, 408

184

187

ЧЛАНЦИ ARTICLES

Мира Радојевић

УДК 929:82
050.488

Неколико слика из сарадње Исидоре Секулић и Српског књижевног гласника

Апстракт: Инфицирани живојиношћу више десетина сачуваних, објављених и необјављених писама Исидоре Секулић и бележака које је о неколико година кризе у издавању „Српског књижевног гласника“ осјавио Јован Јовановић-Пижон, обогаћујући их уз њо писмима које је примао, покушавамо да на овим страницама оживојворимо часопис који је у историји српске периодике заузео место легенде. Тежобну сарадњу и несјоразуме Исидоре Секулић, једине жене у његовом Управном одбору, сјављамо у средишње.

У сачуваним писмима Исидоре Секулић, сећањима њених савременика и радовима о њеном животу и делу налазе се сведочанства и трагови њеног неслагања са коришћењем туђих писама, „завиривањем“ у туђу интиму, бављењем приватним животима писаца и других уметника, научника и „јавних“ личности уопште. Већ у фебруару 1914. године, у писму Тихомиру Остојићу, питала га је: „Ви канда не палите писма? Што сте буржоа?“ А потом додавала: „Код мене у сваком тренутку Табула раса. Нема ништа у фијоци. Тек ваљда не мислите после моје смрти састављати мој живот за сека Јеле и сека Пеле?!“¹ Наредних деценија овај је став више пута понављала како у писмима упућеним пријатељима и сарадницима, тако и у приватним разговорима. „Поцепала сам – све цепам – одмах Ваше писмо“, писала је у јануару 1931. године Милану Гролу, „па сад више не знам да ли сте ме још што питали.“² Још је одређенија у писмима Младену Лесковцу 1946, 1947. и 1949. године: „... Сад, мислим да је све потребно речено. Писмо ће у омот, а ваша писма у шархерд. Ви, сигурно,

¹ Цитирано према: Р. Поповић, *Исидорина бројаница*, Београд 1966, 51.

² Цитирано према: „Писма Исидоре Секулић Милану Гролу“, *Летопис МС*, Нови Сад, септембар 1985, 275.

моја не палите, али се правите као да то није у питању...” „Ја аутобиографије не волим... Јуче сам – спремајући се за смрт – изгорела неколико писама Милана Ракића и сасвим покојног Даса. Отац мој није ни отворене карте нас балаваца, мога брата и мене, читао. 'Не читам туђа писма.' Ја сам дете свога оца по свему. Не волим туђ нос где му место није.” Писма су „лепео над пепелом”, писала му је. „Најбоље би било кад би остала само дела, рад, а човек да нестане без трага, што ће му пре или после и бити судбина. Безимене ствари се лакше суде, пресуђују и осуђују. А ако су Ренска катедрала, ко се пита за име пред Мон Бланом?... Но ја се можда варам? Можда су паметне ствари маузолеји и збирке писама.”³

„До скоро физичког бола Исидора Секулић се плаши индискретности, оне радознале и фриволне навике људи да завирују у туђе животе и прекапају по њиховим дневницима и писмима. За њу је то несхватљиво”, сећала се Гроздана Олујић, пред којом се у једном разговору ова мисаона жена питала: „... како... неко има савести и морала да после смрти неког великог човека штампа његова приватна писма и износи пред очи и уши јавности један дубоко интиман свет?” „Мој живот и моје мисли виде се у оном што сам написала”, казивала је. „О једном Платону и Проперцију не зна се ништа, а они – живе. И од мога рада остаће само оно што вреди, ако нешто вреди и ако не наиђе нека нова катарза.” „Чему то чачкање по туђим душама? Шта има да се види у мени? Гроб?” – питала ју је истом приликом.⁴

И једној другој књижевници, Нади Маринковић, говорила је за писма да су „фрагменти, интимности, неукусности”, које су „извесну вредност” имале једино за њу која је „сагледавала њихове целине или знала подтексте”. „Замислите сад”, грозила се, „да неко по томе нешто тражи и, што је најгоре, да налази, не моју већ неку своју истину, или још горе, да измишља... Писма су уопште лаж, ствар тренутка, расположења, ствар конвенционалности; она не припадају чак ни онима којима су упућена, већ једино својим одашиљачима. Писма треба или враћати или уништавати. Ја тако радим.”⁵

Спремајући се за смрт, све је – како је говорила Вањи Вицковићу, Елију Финцију, Миодрагу Поповићу и Васку Попи, чистила по столовима, чистила и палила, не остављајући необјављене рукописе, туђа писма и копије својих писама.⁶

Бирамо оволики број цитата да бисмо нагласили сукоб једног личног, сталног и сасвим одређеног става са бројним сећањима на његову бранитељку и обимном литературом о њој, литературом која се није бавила само њеним радом већ и приватним животом, најтананијом интимом. О Исидори Секулић је – почевши од Јована Скерлића, писало десетине књижевних критичара и есејиста,

³ Цитирано према: Р. Поповић, н.д., 217, 224, 232.

⁴ Г. Олујић, „Три правила Исидоре Секулић”, објављено у: *Ајосџол самоће*, изабрао, приредио и поговор написао Љ. Андрић, Београд 1998, 207, 217.

⁵ Н. Маринковић, „Уметност – моја Јасна Пољана”, објављено у: *Ајосџол самоће*, 272.

⁶ Р. Поповић, н.д., 254, 263; *Ајосџол самоће*, 291. Према казивању М. Кашанина, неуништено је остало његово последње писмо, пронађено на столу И. Секулић. „Болесна и немоћна”, мислио је, „вероватно није стигла да га баци. А можда није хтела да га баци, јер се сећала нечега. Чег се сећала?” (М. Кашанин, „Исидора Секулић”, објављено у: *Ајосџол самоће*, 27).

објављено је „шест посебних студијских, есејистичких и биографских монографија”, један зборник радова, одржана су два научна скупа.⁷ Младен Лесковац је сачувао и објавио равно стотину њених писама,⁸ а Војислав Грол 94 писма упућена његовом оцу Милану Гролу.⁹ По неким проценама, у разним приватним заоставштинама и збиркама, Архиву САНУ, Народној библиотеци Србије, Рукописном одељењу Матице српске, Институту за књижевност и театрологију ЈАЗУ и Музеју књижевности Босне и Херцеговине у Сарајеву чува се око 1.000 преосталих њених писама.¹⁰

Већ површан увид у списак кореспондената – Иво Андрић, Милан Беговић, Јулије Бенешкић, Милан Грол, Јован Дучић, Тихомир Ђорђевић, Милан Ђурчин, Владета Јеротић, Милан Кашанин, Младен Лесковац, Марко Малетин, Живан Милисавец, Никола Милутиновић, Ранко Младеновић, Бранислав Нушић, Тихомир Остојић, Миодраг Павловић, Растко Петровић, Светислав Петровић, Павле Поповић, Милица Ракић, Исак Самоковлија, Перо Слијепчевић, Васа Стајић, Павле Стевановић, Милан Ђурчин, Марко Цар, Светислав Џвијановић, Јован Џвијић... – показује вредност те огромне преписке и потврђује истинитост тврдњи по којима је она не само сведочанство једног богатог живота већ и драгоцен извор за историју културе и књижевности на југословенским просторима. Како то већ бива, та писма су коришћена најразноврснијим поводима и на најразноврсније начине. Тешко је, имамо утисак, наћи књижевника чија је личност толико интригирала и делила мишљења, у чији је болни, мукотрпни живот толико „завирано”. На неки начин и ми, пишући овај текст, чинимо исто, тражећи оправдање у нади да не пишемо за „сека Јеле и сека Пеле”, но због некаквог већег знања и разумевања (илузија ли је?) историје српске културе. А можда – Исидора Секулић нам је сама понудила алиби, „можда су паметне ствари маузолеји и збирке писама”?

Инфицирани животношћу више десетина сачуваних, објављених и необјављених писама Исидоре Секулић и бележака које је о неколико година кризе у издавању „Српског књижевног гласника” (СКГ) оставио Јован М. Јовановић Пижон, обогаћујући их уз то писмима и документима која је у том времену примао, покушавамо да на овим страницама оживотворимо и очовечимо часопис који је у историји српске периодике заузео место легенде.¹¹ Тегобну сарадњу и неспоразуме Исидоре Секулић, једине жене у његовом Управном одбору, стављамо у средиште, без амбиције да пружимо потпуно заокружен, исцрпан, текст са фактима о датумима, бројевима, роковима. На основу фрагментарно сачуване грађе о СКГ не знамо поуздано ни да ли је то могуће. Позната нам грађа не омогућава, на пример, да утврдимо када је Исидора Секулић постала члан Управног и Књижевног одбора, ни када је дефинитивно иступила. Разлози многих њених незадовољстава, посебно оних краткотрајних, а спомињаних у писмима Светиславу Петровићу,

⁷ Више: *Ајосџол самоће*, 337–338.

⁸ *Зборник историје књижевности САНУ*, књ. 11, 1986, 61–156.

⁹ *Литературна МС*, Нови Сад, септембар 1985, 266–87; октобар 1985, 428–460.

¹⁰ Многа од писама пропала су. М. Кашанин, на пример, сведочи да је изгубио преписку са И. Секулић из 1919–1923. (М. Кашанин, н.д., стр. 15).

¹¹ О СКГ, његовој првој серији, постоји монографска студија Д. Витошевића, *Српски књижевни гласник (1901–1914)*, Београд 1990.

Милану Гролу и Јовану М. Јовановићу, недокучиви су. Али оно што је ту је неодољиво осећање атмосфере, сложености међусобних односа групе високих интелектуалаца која се током неколико година батргала у жељи да одржи часопис и немоћи да га учини бољим. Покушај да тај доживљени набој пренесемо у текст чини нам се важнији од некакве прецизне реконструкције свих догађања око СКГ. Управо зато пуштамо документе да говоре више од нас, чувајући им језик, боју и ритам, дозвољавајући при том себи да их нижемо по своме осећању и постављамо им питања.

Исидора Секулић је постала сарадник већ прве серије „Српског књижевног гласника“ (1901–1914), објављујући у његовим свескама приповетке „Главобоља“, „Самоћа“, „Умор“, „Чезња“, „Новембар“. Као таква, споменута је и у импресивном списку сарадника објављеном у „проспекту“, издатом поводом десетогодишњице излажења часописа.¹² Већ ни та прва сарадња, међутим, није била много срећна. Незаборавањени и неприкосновени уредник „Гласника“, Јован Скерлић („уредовао“ је од 1907), није имао много разумевања за књижевност Исидоре Секулић, неприлагођену, помало туђу националном полету преткумановске, а поготово послекумановске Србије. Мање-више негативан приказ њене прве књиге „Сапутници“ и неке алузије Јована Скерлића на „Писма из Норвешке“, пуне жаока, оставили су дубоку рану, незараслу, како се чини, ни неколико деценија доцније.¹³ Јер ако је Исидора Секулић била једина и једина, само је један био и Јован Скерлић.¹⁴

У новој серији СКГ, покренутој 1920. године, објавила је краћу приповетку „Паучина“ већ у првој свесци прве књиге.¹⁵ И годину дана касније, у писмима упућеним Светиславу Петровићу, будућем уреднику часописа,¹⁶ изражавала је радост и узбуђење што је сарадња између ње и „Гласника“ обновљена. „Врло се радујем“, писала му је 26. новембра 1921. године, за вас и за Гласник, вашем избору за редактора, и желим вам све добро. Мислим да сте ме с тим у вези и звали. Није потребно нарочито ме звати у сарадњу; а, ако само будем могла, готова сам и мало више покушати урадити.“¹⁷ Само три дана касније поново му се обратила, и овога пута због обостране жеље да допринесе квалитету часописа: „Ако вам што треба, и ако озбиљно мислите да вам могу помоћи, јављајте на време. Ја сам обичан човек, *Гласник* тако необична ревија, те није лако радити.“ Далеко од „обичног човека“, Исидора Секулић се страшила будуће сарадње и унапред стидела неуспеха, нарочито после „љубазног позива“ који јој је послао Јован М. Јовановић.¹⁸ Између ње и Светислава Петровића развијена је потом обимна преписка у којој су остали забележени успони и

¹² *Српски књижевни гласник*, Београд 1911, 17.

¹³ Видети: Р. Поповић, н.д., 40, 52–55, 65, 85, 101–102; 151; *Ајсошол самоће*, 160–161.

¹⁴ И. Секулић је ипак смогла снаге да након смрти Ј. Скерлића управо за СКГ напише некролог (И. Секулић, „Грђа маја 1914“, *СКГ*, 1914, XXXII/II, 825–828).

¹⁵ И. Секулић, „Паучина“, *СКГ*, н.с., књ. I/1, 1. септембар 1920, 5–9.

¹⁶ Као уредник С. Петровић се први пут појавио у књ. V/3 (1. фебруар 1922) нове серије. Од књ. VI/1 (1. мај 1922) до књ. IX/2 (16. мај 1923) уређивао је СКГ заједно са М. Ибровцем, а од књ. IX/3 (1. јун 1923) до књ. XXI/8 (16. август 1927) поново као једини уредник.

¹⁷ Народна библиотека Србије (НБС), Рукописно одељење, Р 642/182.

¹⁸ Писмо од 29. новембра 1921 (Исто, Р 642/183).

падови у заједничком раду, одједи неких спорова, често нејасних. Као доцније у тридесетим годинама Милан Грол, Светислав Петровић је у првој деценији нове серије „Гласника“ показивао разумевање за осетљивости Исидоре Секулић, смирујући неретке сукобе финим тактом и дискретном пажњом. Као да је и он имао на уму оно што је у новембру 1918. године написала Јулију Бенешу, загребачком књижевном критичару и филологу, уреднику часописа „Савременик“: „Ја нисам много сиромашна, и новца много жељна; али сам добротел, пажње и меког третирања просјачки жељна.“¹⁹ Светислав Петровић је, чини се, према својој сарадници примењивао „меки третман“, дентлменски прелазећи преко повремених излива незадовољстава, грдњи, ироничних опаски и претњи оставком на чланство у Књижевном и Управном одбору, за које на основу грађе не можемо да одгонетнемо када је започело.²⁰ „... молим вас да ми напишете да ли сте у Шамонију, да ли има *Гласника*, да ли сам ја његов сарадник...“, писала му је Исидора Секулић из Париза у јулу 1926. године.²¹

И наредних неколико месеци, готово годину дана, била је незадовољна и уредником „Гласника“ и самим часописом, сипајући у учесталим писмима не много пријатне примедбе и отворене критике. Тако је у септембру 1926. године, такође из Париза, писала: „Хвала вам на карти, мислим на труду. Иначе, допустите ми ону слободу коју имају и Црнци: нисам желела чути још једаред да сте рукопис послали у Београд, него да ли је стигао у Београд. Као Ваш стари сарадник, могла сам бити извештена о томе да ви преко лета, иако уредник, нисте уређивали лист, и могли сте се уздржати од задовољства да мој рад шаљете уреднику са чијим уредниковањем ја испадам из сарадњиштва. Будите добри, ако је тачно да ће г. Продановић (Јаша – М. Р.) бити уредник, с вама или без вас, да ме о том на време известите...“²²

Два месеца касније из Париза су поново стигли прекори и то оштри: „Изненадила ме је вест да ме нисте брисали из Одбора и, утолико више осећам како сте страшно поступили са мном: два месеца и више прошло је од мога писма у којем сам молила обавештење од вас лично, јер ви сте ми га имали дати, и после каквих мучења и перипетија је дошло, закачено, на већ испуњену карту као П. С. Много је, много, господине Петровићу; и, на крају крајева, узалудно, као што ће се данас-сутра показати.“²³ И даље љута, повређена нејасним нам поводима, одбијала је да настави сарадњу у „Гласнику“. „Нисам могла послати никакав прилог“, писала је на самом крају 1926. године, „али се тешим да вам није ни требао. Има толико сарадника, и сви бољи од мене, па ће вам број бити лепши него са мном.“²⁴ До „отопљавања“ односа дошло је наредне године, изгледа трудом Светислава Петровића, који ју је молио да за „Гласник“ напише један приказ. Осећајући у тој молби пружену руку помирења, Исидора

¹⁹ Цитирано према: Р. Поповић, н.д., 69.

²⁰ У месецима обнављања СКГ Ј. М. Јовановић је позиве за састанке упућивао Ј. Стојановићу, Ј. Цвијићу, К. Куманудићу, Б. Марковићу, Б. Поповићу, М. Гролу, С. Јовановићу, В. Вељковићу – Архив Југославије (АЈ), з. Ј. Јовановић-Пижон (80), 80–33–22/23.

²¹ НБС, Р 642/188.

²² Писмо од 30. септембра 1926 (Исто, Р 642/190).

²³ Писмо од 30. новембра 1926 (Исто, Р 642/196).

²⁴ Писмо од 25. децембра 1926 (Исто, Р 642/198).

Секулић се помало још дурила, али и одобривољила. „То је у целој афери дирљив моменат иако вама недостаје она задња храброст”, јављала је из Лондона. „Гласник ми је послао свилен гајтан, и ја сам се обесила, а ви сад не дате до краја умрети. Ви сте тог Масиса измислили не би ли ја дошла до неке компенсације...”²⁵

У кругу интелектуалаца окупљених око „Српског књижевног гласника” Исидори Секулић, са њеним сасвим особеним сензибилитетом жене, уметника и интелектуалаца, са њеном понекад злосрећном нарави и сваковрсном посебношћу, није било лако. „Гласник” су носили људи изразитих, јаких, индивидуалности – Богдан и Павле Поповић, Слободан Јовановић, Милан Грол, Јован М. Јовановић, Јаша Продановић... У тој групи високообразованих и самоуверених Исидора Секулић није заостајала ни интелектом ни образовањем, ако је у понечему није и превазилазила: познавањем више страних језика, ненадмашним увидом у светску књижевност и општом научном информисаношћу, на пример. Али у том јој друштву углавном није било пријатно. Делом због кризе која је сустизала „Гласник”, гомилајући проблеме и затварајући га у тешко отвориву клопку, а можда и зато што „крај свег дугог и многог живљења у великом свету”, како је 1923. године писала Растку Петровићу, није „умела са људима” и имала среће с њима, због чега их се плашила, а себе „кињила”.²⁶

Чини се као да су посебно сложени односи постојали са Слободаном Јовановићем и Павлом Поповићем, двојицом препаметних „злица” оштра језика и склона подсмеху, који су у њеној особености имали згодан материјал за понекад отровну шалу и „причицу”. Према једном писму Јована Радонића, Слободан Јовановић је још за време Првог светског рата ширио некакву анегдоту о њој и Милану Ђурчину,²⁷ а и касније је, о чему ћемо још говорити, инсистирао на њеној женској осетљивости према појединим мушким колегама у књижевности. Ништа мање једноставно није било ни са Павлом Поповићем, који ју је сматрао „дволичном”.²⁸ С временом њихови су се односи усложњавали, нарочито због његове беспощедне критике „Гласника”, са чијим се начином и тоном Исидора Секулић није слагала. Извињавајући се због недоласка на вечеру код Светислава Петровића и објашњавајући му разлоге одсуства, писала је: „Шта бих ја, нпр. са г. Павлом и шта би тек г. Павле са мном? Крха ме грозница и 70 сата без прекида ме боли глава, и све је у мени једноставно као у каквој руској причи и шта ћу онда са г.г. Павлом, Гролом, Предићем (Миланом – М.

²⁵ Писмо од 7. јуна 1927 (Исто, Р 642/207).

²⁶ Цитирано према: Р. Поповић, н. д., 96.

²⁷ „У Ници сам одн. Болије чешће се састајао са г. Слободаном (Јовановићем – М. Р.)”, писао је Ј. Радонић у августу 1917. М. Гавриловићу, „који сада много студира в. апостола Павла и развој хришћанства, но 'ништа мање' бави се и литерарним куријозитетима. Причао ми је, између осталог, да је гђа Исидора Секулић, славна наша 'писатељка', једном приликом напаствовала нашег чедног Ђурчина (Милана – М. Р.), но њему је пошло за руком да се одбрани с успехом као оно Јосиф од Путифорове жене. После тога, прича г. Слободан, писала је Исидора о Ђурчиноу преводу Ничеова Заратустре. Превод је, вели она, добар само штета што преводилац нема 'динамику'” (Архив САНУ, 10 390).

²⁸ Поводом једне књижевне награде коју је жири у саставу И. Секулић, М. Грол, Д. Костић и С. Петровић поделио на „све потребите”, а не по вредности, након чега је у „Политици” било полемике, П. Поповић је, према белешкама Ј. М. Јовановића, изнео мишљење по којем је у том жириу М. Грол био „личан”, С. Петровић „безличан”, а И. Секулић „дволичан” (АЈ, 80–33–104).

Р.), Петровићем итд., са свим тим блеском и духом који би пао на мене као катедрала на мрва.”²⁹

Стављајући знак питања над искреношћу поређења „мрва” и „катедрале”, дозвољавамо претпоставку да је Исидора Секулић, интимно, у том друштву интелектуално себи равним признавала једино Милана Грола, коме је једном приликом написала: „Један сељак резонира нешто о божјој правди, па ће ми рећи и ово: 'све памети да неко истера у поље, и помеша, свако би своју наш'о и не мере друкче бит' – а ја као из пушке помислих у себи: вала, Гролову нико не би могао присвојити: нити би му била у главу ни на главу.”³⁰ Објашњавајући другом приликом Живку Милићевићу, уреднику „Политике”, зашто је њен приказ књиге Милана Грола „Из предратне Србије” испао „доста дуг”, једноставно је примећивала: „Шта ћу кад је Г. Грол то, Г. Грол.”³¹

Том истом Милану Гролу, који јој је током тридесетих година био најближи саговорник и чак прави пријатељ, мада су и то пријатељевање искушавале повремене кризе, поверавала је своје отуђивање од „Гласника”, иницирано, између осталог, и односом са Павлом Поповићем. „Спремам се да се избришем и из Пена”, писала му је у септембру 1929. године, „остао би тада још *Гласник*; а и из њега ће нас, с Божјом помоћу, избрисати ваљда г. Павле Поповић, који је увек тешко незадовољан с нама, и мисли да нашим – мислим мојим, у првом реду, па онда још неколико других – неспособностима нема лека... Нећу жалити, господине Гроле. Некада, цикнула бих због *Гласника* до Бога. Сада 'все равно'. Човек воли и воли, па престане волети. Сем свега осталог, и стара сам, древна, чини ми се; ваља узети бројанице и смирити се од свега.”³²

И заиста, као што је Исидора Секулић наслутила, Јован М. Јовановић је озбиљније вођење бележака о проблемима у уређивању и издавању СКГ започео управо на захтеву који му је 10. фебруара 1930. године упутио Павле Поповић, тражећи да сазове седницу Управног одбора и на дневни ред стави његов предлог да се место Милана Богдановића за уредника „Гласника” постави Милан Грол.³³ Тиме је започета серија састанака на које су позивани чланови Управног одбора, а и некаквог тела које је под именом „Четворни одбор” водио Јован М. Јовановић. Према „Правилима акционарског друштва Српски књижевни гласник” то је највероватније био Надзорни одбор, у којем су били Исидора Секулић, Милан Грол, Тихомир Ђорђевић, Јован М. Јовановић и тадашњи уредник Милан Богдановић.³⁴

²⁹ Писмо од 22. јануара 1921 (НБС, Р 642/177).

³⁰ Писано из Јајца, 5. августа 1934. Објављено у: *Летопис МС*, октобар 1985, 444.

³¹ Цитирано према: Р. Поповић, н. д., стр. 179.

³² Писмо од 9. септембра 1929 (*Летопис МС*, септембар 1985, 267).

³³ АЈ, 80–33–83.

³⁴ Према „Правилима” друштвени органи били су: Управни одбор, Надзорни одбор, Уредник, Власник, Редакциони одбор и Збор. Управни одбор састојао се од 12 чланова, а Надзорни од 4, бирава сваке године. Имао је председника, а у круг његових надлежности „нарочито” је улазило: „прегледање одлука Управног одбора и стање друштвене благајне, као и подношење збору акционара извештаја о стању друштвеном”. Правац уређивања начелно је одређивао Управни одбор, након чега су уредник и редакциони одбор били „у уређивању часописа потпуно слободни”. „Правила” су прецизно утврђивала надлежности и дужину трајања свих „друштвених органа”, али у тридесетим годинама то као да није у потпуности поштовано (*Правила акционарског друштва „Српски књижевни гласник”*, Београд 1922, 3–9).

Бележећи учесталост састанака, њихов садржај, расправу и жалове резултате, Јован М. Јовановић је оставио мучно сведочанство о међусобним неслагањима чланова Одбора, лутањима у уређивању, свађама око тражења одговарајућег уредника, материјалним проблемима, притисцима шестојануарског режима, једној тешкој немоћи о којој се у јавности врло мало знало. Павле Поповић својим захтевом није изазвао ову кризу; њени узроци били су дубљи и многобројни, али ју је својим ставом према часопису појачавао. Са извесном горчином Јован М. Јовановић је писао о непрестаном захтеву браће Поповић да уредник буде смењен. С тим су се иначе слагали сви чланови Управног одбора осим Јаше Продановића, блиског Милану Богдановићу највише по партијској, републиканској опредељености.³⁵ Оно што је њега, а и друге, вређало био је начин на који су Богдан и Павле Поповић водили кампању против Милана Богдановића и часописа у целини. Не бирајући изразе, одрицали су „Гласнику” сваку вредност, говорећи: „не ваља”, „срзао се”, „зговнио се”. „Богдан и Павле падају у невероватан иритабилитет кад се говори о СКГ”, записао је Јован М. Јовановић.³⁶ Сматрао је да „толика агитација” њихова против уредника „није (била) баш разумљива”, јер су за правило узели „срушити а не градити”. Штавише, били се спремни и на гашење часописа да би се поново правило и подизао. „Каже ПП”, записивао је Јован М. Јовановић, „да СКГ не ваља а кад га човек (пита) који су други лист боље уређује – одговара 'сви боље него СКГ'. Не бих рекао...”³⁷ Са овим мишљењем Јована М. Јовановића слагали су се Слободан Јовановић, Милан Грол, Јаша Продановић, Тихомир Ђорђевић, Исидора Секулић и група „млађих” сарадника.³⁸

Исидори Секулић су, слично Јовану М. Јовановићу, сметале критике Павла Поповића. У белешкама Јована М. Јовановића од 12. новембра 1931. године сачуване су њене примедбе, праћене и његовим запажањима: „Г-ђа Исидора се жали да Павле Поповић где стане где стигне грди СКГ и говори да 'не ваља'... /Хоће то Павле, хоће. Ко му стане на ногу он ће са браћом, да му добро наплати/. Г-ђа Исидора тражи да се та иницијатива обустави. /Добро, али како, откад је СКГ, каже Грол, Паја П. је увек викао на другог уредника сем на себе. Он био против Скерлића, противу В. Јовановића, пр. Светислава Петровића, то ће бити увек тако, баш и да Богдановић изађе?...”³⁹ На мети његове критике била је и Исидора Секулић. „А Ви запуцали па у сваки број СКГ пишете”, пребацио јој је поводом учесталог појављивања њених текстова у часопису.⁴⁰

³⁵ Белешка од 3. децембра 1931 (АЈ, 80–33–115).

³⁶ Белешка од 4. марта 1931 (Исто, 80–33–83).

³⁷ Исто, 80–33–157.

³⁸ Исто, 80–33–158.

³⁹ Исто, 80–33–113. Према белешкама Ј. М. Јовановића, један од разлога незадовољства П. Поповића био је и у томе што он није био уредник. У њима су садржане и неке теже оптужбе: „Павле је ја мислим без права узео све старе (I серију) СКГ, од 1901. до 1914. Исто тако и новац који је био на књижици пре рата код 'Врачарске Задруге' (нешто око 20.000 динара). Све што је 'СКГ' имао пре рата могло је... припасти Сл. Јовановићу, Јашин Прод, В. Вељковићу, Љ. Стојановићу, Б. Поповићу – скупа, али не само браћи Павлу и Богдану Поповићима. Ја сам једном, два, три пута поменуо, па кад сам видео да то не помаже, оставио сам нека носи. У Српски семинар је уписана вредност старог СКГ, а иловац – може се видети у 'Врачарској Задрузи'” (Исто, 80–33–161, 162).

⁴⁰ Исто, 80–33–160.

До крајности незадовољан, Павле Поповић је у марту 1931. године поднео оставку на чланство у Управном одбору СКГ.⁴¹ Након неколико покушаја Боже Марковића и Јаше Продановића да „стару јогуницу” одврате од тог чина и умоле га да „тргне оставку”, потврдио ју је у априлу исте године,⁴² а „Гласници” проблеми су остали. Предмет расправе на састанцима и даље је било питање смене уредника. Оптужбе на рачун Милана Богдановића низане су, а чланови Одбора се слагали да је „лењ”, „алџав”, непоуздан у критици, да ништа не чита, „без кичме” покушава да лавира између старијих и млађих, да отуђује сараднике, поткрада касу часописа, отимајући новац од благајника, часопис уређује на четири дана пред 1. и 16. у месецу.⁴³ Опомињан је да се понаша као „прави уредник озбиљног листа а не уредник револверског листа”, давани су му рокови за „поправљање”, али није помагало. „И тако”, бележио је са резигнацијом Јован М. Јовановић, „нека макар и СКГ оде ђаволу – треба да остане М. Бг. који сада ниским сем са Јашом не стоји добро...”

Добро а ми? покривамо бруку куће колико се може. Једно је сигурно, оваковога човека СКГ никад није имао за уредника. Управни одбор га прикрива као што каква добра стара кућа прикрива благајника који ју поткрада, да не би било бруке. А већ за штету нико не говори.

За број од 16. I 1931. као и за број од 1. II 1932. опет нас је Богдановић обмануо – изговарајући се да су га писци обманули. Стари трик: 'Слаже докле зине', али и то не као човек него као шегрт, ципов...”⁴⁴

Исидора Секулић је одбијала да прикрива „бруку куће”. Њој, која је себе сматрала „уредним, педантним Европејцем”, изнад свега ценила рад, дисциплину, ред, дату реч, тачност и добру вољу, сметали су овакви манири у уређивању листа. Изјављивала је да неће да ради са таквим човеком и да ће иступити из Одбора. Сметало јој је и његово кашњење у уређивању броја посвећеног Гетеу, који је она иницијално. На једном од састанака Четворног одбора, 8. децембра 1931. године, приликом разговора о броју за 16. децембар, чуле су се и оштрије њене речи. „... кад рече Богдановић”, записао је Јован М. Јовановић, „да мисли унети две песме од Кардучија и Леопардија и понудио их да их она прегледа, гђа Исидора уђе у велику орацију:

– СКГ постаје мртва кућа; у њој не осећамо ништа ни живота ни живости, нико не даје импулса, изгледа на свратиште једно хладно. Никакве воље за рад, унутра се трпа све што уреднику стигне до руке. Он не уређује него саставља – ето, откуд сада Леопарди и Кардучи и зашто ће ту... код толиких ствари – реклама за друштво Нолит у претпоследњем броју СКГ. Боље је да идемо и оставимо да се угаси или дајмо му неки ауторитет, а не само милосрђа ради остављати да уредник ради што хоће... Идимо одавде.”⁴⁵

⁴¹ Исто, 80–33–87.

⁴² Исто, 80–33–100.

⁴³ СКГ је још од 1901. излазио 1. и 16. дана у месецу.

⁴⁴ АЈ, 80–33–116, 117. М. Кашанин је написао да се за М. Богдановића „није знало на шта га је теже нагнати, да ли да нешто прочита или да нешто напише”, те да су се власници СКГ „снбавали да на корице свога часописа ставе његово име”, због чега је уређивао „анонимно” (М. Кашанин, и. д., 23). М. Богдановић доиста ни у једној свесци СКГ није поменут као уредник.

⁴⁵ АЈ, 80–33–116.

У тражењу излаза из кризе њено је име на састанцима често помињано и то у разним комбинацијама.⁴⁶ Претпостављало се да као једини уредник „неће моћи дуго издржати”,⁴⁷ па је предлагано стварање, на пример, одбора у којем би били и Милош Црњански, Бранко Миљковић и Милан Богдановић. У таквом одбору она би била „централна личност”, а Милан Грол, Јаша Продановић и Слободан Јовановић чинили би некакво „дежурство”.⁴⁸ Према једном другом предлогу, она је требало да буде уредник, а Александар Видаковић секретар.⁴⁹ У том смислу с њом су вођени и конкретни разговори, али се – како је Јован М. Јовановић писао, „цифрала”,⁵⁰ а Милану Гролу сама признавала да је „изврдала”.⁵¹

Након разговора с њом и понуде да буде уредник, Јован М. Јовановић је 25. новембра 1931. године записао:

„Пријатно јој је било, али вели да нема довољно ауторитета. Треба на пример Слободан, Богдан, а она ће да ради...”

На навалывање моје, па и примила би да размишља, да размисли...

М. Богдановић је *verbeux, verbiage*, не чита ништа, не прати ништа, саставља у очи 1-ог и 15-ог сваког месеца СКГ и ништа више. Трпа све одреда. Одбио је све људе млађе и старе, никога није окупио. Несрећа је...

– А шта мислите о Ранку Младеновићу?

– Ах, ман’те.

– Онда ви, онда ви...

– Не, питајте друге старије од Ауторитета...”⁵²

Јован М. Јовановић је питао, и то Слободана Јовановића, занимајући се шта мисли о Исидори Секулић као могућем уреднику „Гласника”. И ево одговора:

„Опасна је Исидора. Она је чудна мешавина... *inasouvie de l’amour idéal, sentimental*... Вељко па Андрић, па онда један млади лекар... Разориће кућу онако као Милан Ђурчин што је развео Мештровића од гђе Руже, па венчао неку другу, или као што је хтео развести Костренчића (садашњег Министра Социјалне политике) од жене... Видите шта је радила са наградама у Коларчевој Задужбини, све је оне младе људе (Кашанина, Божовића, Богдановића, Црњанскога, Андрића) наградила али их и симпатијама разделила. Андрићу највише јер...”⁵³

⁴⁶ Отуда није у потпуности тачно тврђење М. Кашанина да је између два светска рата „ретко ко... помишљао да Исидора Секулић заслужује да јој се повери уредништво *Српског књижевног гласника*. Не без разлога”, сматрао је. „Исидора није била у својим књижевним суђењима увек врло критична, нити лишена брзог дивљења необичним идејама и непотврђеним писцима. Али са том слабошћу, која је могла наћи корекцију у сауреднику, она би без сумње, имала и више амбиције од оних који су уређивали *Гласник* за његових последњих двадесет година. Ако би у понечему пренагнала, нешто се занела, занела би се оним што је даровито, младалачко, свеже, инветивно, не оним што је овештало, инертно и стармало” (М. Кашанин, н. д., 22–23).

⁴⁷ АЈ, 80–33–113.

⁴⁸ Исто, 80–33–115, 116.

⁴⁹ Исто, 80–33–118.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Писмо М. Гролу од 5. августа 1934 (*Летопис МС*, октобар 1985, 444).

⁵² АЈ, 80–33–113.

⁵³ Исто, 80–33–114.

Почетком августа 1934. године изгледало је да је договор око њеног уређивања постигнут, о чему је Милан Грол писмом обавестио Јована М. Јовановића. По његовим речима, „за прво време – у колико то она хоће”, требало је да јој помогне Никола Мирковић. „Главна је ово”, сматрао је. „Њој обезбедити њен хонорар уреднички 1500.

За сараднике обезбедити по 1250 од свеске, да се како тако исплате бар 3 табака онима којима се мора платити. И нужно је да Ви то гђи Исидори речете да јој је тај буџет обезбеђен и да ће се редовно исплаћивати по њеним инструкцијама...”⁵⁴

Међутим, Исидора Секулић је још једном променила мишљење. Одбијајући да буде уредник СКГ, правдала се, према белешци коју је на писму Милана Грола оставио Јован М. Јовановић, како је примила анонимне поруке по којима она никако не може бити уредник. „Ја не могу... никако не могу...”, понављала је и, „остало је по староме”. Обавештен о овоме, Слободан Јовановић је са Хвара „писао да ствар треба извести начисто, и дићи руку од тога Исидориног ‘хоћу нећу’”. Милан Грол се, пак, „изненађује – али ‘нека остане при староме’ кад дође октобар па да видимо”.⁵⁵

Не објашњавајући детаљније разлоге свог одустајања, Исидора Секулић је крајем истог месеца сасвим мирно, чак шаљиво, обавештавала Милана Грола: „У овом броју *Гласника* учинила сам само оволико: ишла да питам има ли довољно материјала и на место једне рупе, метнула критику, своју, на једну награђену песму у Италији, приликом великог цумбуса у Венецији.

Шта ће даље бити, не знам. Не иде, не даду оно што смо и како смо хтели. А што даду, ја не могу и нећу. Шта ћете: куд би се денула ваша снага и темперамент, кад не бисте увек наилазили и на понешто разграђено од онога што саграђујете.

Говорим сибилски? *Comme de raison*, што кажу сељаци. Видећемо се скоро, и причати згоде и незгоде.”⁵⁶

„Уредничка криза” у СКГ разрешена је неколико месеци касније постављањем Милана Предића за уредника, почевши од 1. јануара 1935. године, односно од првог броја XLIV књиге нове серије. Месец дана доцније, од трећег броја исте књиге, објављене 1. фебруара 1935. године, уз његово име појавила су се и имена чланова књижевног одбора: Иве Андрића, Ника Бартуловића, Момира Вељковића, Милана Кашанина, Радоја Л. Кнежевића, Божидара Ковачевића, Сиба Миличића, Николе Мирковића, Исидоре Секулић и Ђорђа Тасића. Чланови Управног одбора били су: Божидар Влајић, Милан Грол, Тихомир Ђорђевић, Јован М. Јовановић, Светислав С. Јовановић, Слободан Јовановић, Михаило Петровић, Јаша Продановић, Исидора Секулић, Владимир Ђоровић и Веселин Чајкановић.⁵⁷

⁵⁴ Писмо од 6. августа 1934 (*Исто*, 80–35–622).

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Писмо од 24. августа 1934 (*Летопис МС*, октобар 1985, 444–445).

⁵⁷ Чланови књижевног одбора нису именовани на корицама „Гласника” од књ. XLVIII/1 (1. јануар 1936), а од књ. XLIX/1 (1. септембар 1936) ни чланови Управног одбора.

Формално разрешење уредничке кризе и постављање Милана Предића за уредника⁵⁸ представљали су привидно уклањање само тог персоналног проблема. Јер, и тај је проблем пре свега био израз већих и сложенијих невоља „Српског књижевног гласника” током времена у којем је Јован М. Јовановић бележио дешавања око његовог уређивања. Далеко озбиљније биле су материјалне неприлике, супротстављеност „Гласника” режиму и тражење одговарајућег правца у уређивању.

Слободан Јовановић је, на пример, сматрао да ће СКГ, као и режим у Краљевини Југославији, „упропастити... рђаве финансије, а не рђаво уређивање”. По његовом мишљењу, „најбоље” је било „предати лист Геци Кону... или га због финансијских тешкоћа угасити”.⁵⁹ Узроци такве ситуације нису били резултат једино лошег пословања, већ и општих прилика у културном животу земље и односа режима према овом часопису. Број претплатника је константно смањиван, а још више број оних који нису могли да плаћају претплату. У Историјском архиву Београда чува се седам кутија са хартијама „Српског књижевног гласника” препуних разних његових рачуна, па и обавештења о отказивању претплате. Као најчешћи њихов мотив навођена је немогућност плаћања због економске кризе и новчаних тешкоћа, а повремено и отворена признања многих школа да државне просветне власти захтевају од њих да се претплаћују на друге часописе.⁶⁰

Ова грађа потврђује тачност белешки Јована М. Јовановића, који је широко сагледавао узроке постојеће финансијске ситуације СКГ. Са много горчине писао је да проблеме имају сви часописи који се нису „прислонили уз какву државну касу (као *Живой и рад*)”. „Не треба губити из вида”, напомињао је, „да једва дишу *Мисао, Нова Европа*”, те да је међу њима СКГ „квалитативно... ипак бољи”.⁶¹ Према неким сачуваним рачунима, губитак у 1930. износио је 29.042,54, а у 1931. години већ 42.310,09 динара. За неисплаћене хонораре требало је дати 60.656,50 динара.⁶² У јануару 1933. године основне школе и разне просветне установе дуговале су „Гласнику” око 200.000 динара. „Покушаји да се ово наплати”, писао је Јован М. Јовановић, „не успевају. Чињено је неколико пута да се преко Мин. просвете наплаћује, али увек није успело. Ова државна установа је била хладна према СКГ, и овим обавезама школа. Школе основне – међу Србима, одговарају да немају буџета, а често и ово: наређено нам је да плаћамо друге листове и књиге патриотске – Народно Дело (Ник. Петровића), Народне Просвете издања и свакојаке књиге. Министарство просвете је, међутим, откупљивало свакојаке књиге чији списак морао страшно сваком изгледати.”⁶³

58 По речима М. Кашанина, М. Предић је постао уредник „Гласника” као „човек из породичног круга његових оснивача и татора”. На месту уредника покушавао је, „безуспешно”, „да своју драматуршку вештину пренесе из Народног позоришта у књижевни свет. Једно време, требало је да му – без реалне моћи – притекне у помоћ фиктивни уређивачки одбор у коме је главну реч водио Милан Грол, исто толико наметљив дилетант у књижевности колико у политици” (М. Кашанин, н. д., 23) М. Предић је остао уредник до 16. октобра 1939, односно књ. LVIII/4, коју је последњу уредио. Уредници су потом били Б. Ковачевић и Р. Л. Кнежевић.

59 АЈ, 80-33-114/115.

60 Историјски архив Београда (ИАБ), 421, Српски књижевни гласник – Уредништво.

61 АЈ, 80-33-119.

62 Исто, 80-33-175.

63 Исто, 80-33-119.

Трпећи „преко око” шестојануарског режима⁶⁴ и сиромаштво које је понижавало његова господствена осећања, СКГ се у покушају материјалне стабилизације довијао на разне начине – борио се за већи број претплатника и уредније плаћање хонорара, смањивао плате сарадницима, објављивао рекламне огласе, отказивао слање комплекта неуредним платишама, тражио помоћ од Коларчеве задужбине.⁶⁵ Али, упркос свим напорима, „кубурило се”, а рачуни тешком муком исплаћивани.

За те невоље „Гласникове” разумевања понекад нису имали ни његови најближи сарадници. Милан Богдановић је не једном узимао превремене аконтације и чинио „јуриш на касу”,⁶⁶ а Тихомир Ђорђевић тражио своје хонораре.⁶⁷ Резигниран, Јован М. Јовановић је писао о „чудним временима”, поредивши одnose пре и после рата. Пре рата, сећао се, „сем уредника С.К.Г. нико није примао плату. Сарадници (су) сматрали за дужност и част да раде, а индигнирали се кад би се питали о хонорару”. После рата, међутим, „још и не изађе број а сарадници... траже хонорар. Нападају СКГ. кроз новине ако одмах не плати. Отприлике(;) 'Буржуји из С.К.Г. пљачкају књижевнике-пролетере’”.⁶⁸

„Деспот на своје”, заостале хонораре захтевала је и Исидора Секулић; али, како изгледа, више због неких њених принципа о новцу, дуговима, реду, „чистим односима”, уљудности, заслугама. У марту 1931. године писала је Милану Гролу: „Велики неспоразум је између вас и мене, и то је оно што дубоко жалим. Ви мене да тешите због тога *што је новаца мало!* Па ви знате да сам ја била готова бацити толико новца колики је сав хонорар од *Гласника* за повише радова, само зато да не гледам простаклуке ћудљивог славољубца. И знате да радим код Руса литературу (*што* ми је главни хонорар) за плату кочијашку. Итд.

Оно што сам тражила од Администрације – лење и гњиле – то је најобичнији ред: *обрачун*. Кроз две године се није давао хонорар, радова је било од сваке врсте, промене у награђивању су спровођене – и кад најзад дође до исплате, дама најврља пет речи, а ја, један од оних који држе дах листу, и који је горе плаћен од администраторке, ја имам да амлоширам што ми се пружи, и имам да потпишем, свесно, један бедан рудимент од обрачуна, какав ми не

64 Према белешци Ј. М. Јовановића из априла 1931, В. Ђоровић је саветовао Т. Ђорђевићу да се „удаљује постепено” из СКГ. Пренео му је свој разговор са К. Куманудијем, тадашњим министром грађевина, који „виче на СКГ. Јер је прешао у руке опозиције, води политику”. „Ја волим СКГ. Ја не одобравам много што шта – каже К. Кумануди... што се данас у влади ради, јер сам слободар, либералних идеја, али ово што ради СКГ претерано је. Иде узинат некоме, то се не може и неће трпети, бићемо безобзирни...” Након тог разговора, савет В. Ђоровића гласио је: „Зато, Тико, мичите се отуда...” (Исто, 80-33-99).

65 Исто, 80-33-115, 180; Писма М. Грола упућена Ј. М. Јовановићу (исто, 80-33-617, 618, 620, 623).

66 У октобру 1931. Ј. М. Јовановић је записао: „Милан Богдановић опет уврда прилику па оте од момка Тихомира 1.200 динара од предплате, и ако редовно прима плату. Ова паљевина није прва...” У фебруару наредне године настала је слична белешка: „Момак Тихомир: задужио се Богдановић код мене 1.800 динара, шта ћу да чиним, мене други јуре. Он мени одговара кад тражим: А зар си ти видео кога коме је Богдановић вратио узајамљено...” (Исто, 80-33-112, 117).

67 Првих дана марта 1931. Ј. М. Јовановић је овако записао свој разговор са њим: „Др Тих. Р. Ђ. – нареди да ми се изда хонорар – Па нема пара – Не знам ја сам радио хоћу паре – ама нема – треба ми...” (Исто, 80-33-83).

68 Исто, 80-33-159.

шаље ни четкар ни млекација. J'en ai assez! драги господине. Молим вас да учините што вам је у власти, и што је најобичнији ред кад се не исплаћује 'једно парче' – да наредите да ми се са новцем пошаље обрачун, прегледан и исправан, по радовима, датумима, наградама.

Ја нисам ништа под небом рачунала и израчунала – како сте врло погрешно претпоставили – и нећу. Кад будем администратор, у неком листу, или бакалници, онда ћу то радити; а сада тражим да то врши онај чија је то најпростија дужност.

Ето сам пустила горчини на вољу. Не замерите ми. Удара ме ногом где ко стигне, да је већ не само срам него и грех.⁶⁹

Милан Грол, који је заједно са Јованом М. Јовановићем бринуо о хонорарима сарадника, морао је и доцније да се обазриво односи према осетљивости Исидоре Секулић у том питању. Поводом поменутог броја СКГ из августа 1934. године, у време одбијања да буде уредник, када је своју улогу свела на информацију о материјалу и „попуњавање рупе” својим приказом, он јој је на захтев за исплату хонорара предао од свог новца 1.500 динара. Обавештавајући о томе Јована М. Јовановића, писао му је: „... молим Вас да наредите да јој администратор у понедељак изда 1500 (па ће ми она вратити). Како смо уговорили она ће стварно уређивати не примајући тај назив за сад док не види како ће бити. Знате њену осетљивост и зато Вас молим да тај хонорар прима сад без застоја, на признаници која ће гласити као *хонорар* а не уредничка награда. После ћемо видети...”⁷⁰

Не мањи проблем од материјалних невоља био је недостатак поузданог става у одређивању некаквог идејног правца часописа. „Гласник” је годинама покушавао да одржава „средину”, да се креће негде „између левице и деснице”, да не одбија „ни богате ни сиромашне сараднике”, али и да буде „више социјалан”.⁷¹ У књижевности и уметности уопште, међутим, осећале су се многе нове идеје и нова стремљења. Несналажење интелектуалног круга око „Гласника” и сукоб „старијих” и „млађих” сарадника умногоме одсликава оно што је Јован М. Јовановић записао на самом крају 1932. године: „... никаква група књижевника, у најширем смислу, не држи књижевност – свуда разбијеност, без правца, без спреме, без реда; има талената – али данас се таленти не траже. Дуго су се држали 'надреалисти', али и они су угасили већ у другој години своју славску свећу... Присталице 'социјалнога' у књижевности, у уметности, издају књиге и имају потпору у 'Нолиту' – то се још најбоље држи али он има потпору и ван граница ове земље. Да ли су најмлађи међу надреалистима са њима?

Свуда се лута и тражи. Много утичу лутања која се опајају у великим државама – у нашој земљи. Облик, обличе, садржина песама – не рачунају више речи и знаци, које зову симболима, поређење, јаки и необични епитети, придеви, склоп реченица, компарације, без еуфемизма, голотиња душе и тела, медицинске анализе и цепања материје; нико не зна више шта је лепо, шта је истинито. Све је оспорено, све окренуто тумбе. Уосталом, ко има право млади

⁶⁹ *Лейоис МС*, септембар 1985, 277–278.

⁷⁰ Писмо М. Грола од 1. септембра 1934 (АЈ, 80–35–618).

⁷¹ Исто, 80–33–116.

или стари. Материјалистичко доба? Шта је истина у уметности? У чему је она?”⁷²

И тако, у 1933. годину, али и не само у њу, СКГ је – по речима његовог „хроничара” и „биографа”, улазио „са дугом, али и са лутањима, неодлучношћу, са неодмереним уређивачким особљем”.⁷³

У таквој атмосфери многи су сарадници одбијали своје обавезе, избежавали састанке, изговарали се другим, неодложнијим пословима. У фебруару 1933. године на три узастопне седнице Управног одбора није дошао нико осим Јована М. Јовановића.⁷⁴ Дешавало се да његови чланови недељама не запитају шта и како ради „Српски књижевни гласник”. Повремено, вођени су дуги, али и узалудни разговори; много се критиковало, понекад и псовало, свашта предлагало. Али и све је остајало „по старом”. Највише су „запињали” Јован М. Јовановић и Милан Грол, понекад и Слободан Јовановић и Исидора Секулић. Њена су расположења варијала – од ведрих до тмурних. Неретко, радила је с вољом. У априлу 1931, на пример, положила је 4.000 динара свог новца „за награду за најбољи портрет каквог српског књижевника”,⁷⁵ а у августу наредне године толико се обрадовала новим „Гласниковим” просторијама у „Коларцу” да је писала Милану Гролу: „... све је дивно; господски чисто и укусно. Да ми није крај живота већ ту, тражила бих место за хаузмајстора; и кућа би споља и изнутра била као кутија. Волим са страшћу уредан домазлук и механизам куће”.⁷⁶ Доста често се, међутим, жалила на понашање уредништва према њој, говорећи да је баца у „праву болест, телесну и душевну”, јер је „ужасно” и јер се с њом поступа „као са волом”.⁷⁷ Врећале су је уредничке интервенције у њеним текстовима; неке од њих доживљавала је као „чисту пакост” Милана Богдановића којом је њене текстове претварао у „чисту глупост”.⁷⁸ Пребацивала је за услуге учињене „Гласнику”, подсећајући да је не једном прискакала у „дванаести час”. С временом је бивала све незадовољнија. Записујући једно такво њено расположење, Јован М. Јовановић је 8. октобра 1931. године у своје белешке унео како је постала „мрачна и незадовољна”. На његово питање што није сазвала седницу „ево већ месец дана”, кратко је одговорила: „Било је не било све је исто.” Као једини, немоћни коментар том одговору, „Јоца Пижон” је ставио знак питања.⁷⁹

У његовим хартијама сачуване су три њене оставке на чланство у Управном и Књижевном одбору, али их је било више, јер је већ у првој сачуваној написала да је „последња по реду”. Мотиви отказивања сарадње били су различити – од чисто личних, правданих здравственим стањем до оних изазваних неслагањем са уредништвом. Стичемо утисак да им у СКГ нису придавали

⁷² Исто, 80–33–118.

⁷³ Исто, 80–33–119.

⁷⁴ Исто.

⁷⁵ Исто, 80–33–111.

⁷⁶ *Лейоис МС*, октобар 1985, 432.

⁷⁷ Писмо М. Гролу од 21. октобра 1932 (Исто, 433).

⁷⁸ Писмо М. Гролу од 3. јануара 1933 (Исто, 434).

⁷⁹ АЈ, 80–33–112.

превелику важност, примајући их више као израз тренутних осећања једног помало „каприциозног карактера”. Она сама писала је Милану Гролу како је то „одвише строга и дефинитивна реч”: „Мој живот чини утисак каприциозних мењања и одлука, али, у суду треба ипак бити опрезан. Шта заболи, шта се у човеку мучи, откуда што потекне и куда води, то зна само човек сам, и нико више.”⁸⁰

Све три познате нам оставке упућене су Јовану М. Јовановићу, с којим је Исидора Секулић изгледа углавном задржавала коректне односе. За сада, на основу расположиве грађе не знамо ни за један случај њеног незадовољства њиме. Могуће је да је он својом преданошћу „Гласнику” и манирима „европског господина”, често изненађујућим у једној балканској средини, успевао да задовољи онај степен одговорности и улудности који је Исидора Секулић очекивала од својих сарадника. Прва оставка упућена му је 10. јануара 1931. године и за њу је казала да је „последња по реду”, али да је „ето дошао ред и на њу”. „Хоћу да Вас замолим”, писала је, „Вас и чланове Управног одбора С.К.Г. да примите моју оставку. Рђаво сам са здрављем, уопште, а са живцима посебно. Упрла сам сад очи у једно, потпуну повученост у провинцији, и гледам у ту тачку, и идем јој, као месечар. Треба ме пустити да стигнем у миру, ако је тако и Божја воља. Ми смо имали у породици тешких живчаних болести, и горе од тога, па мене сада муче и болест и страх.

Доста сам година провела у два одбора Гласникова, књижевном и Управном, и захваљујем најлепше на поверењу. Радила сам, не добро, али с вољом, и како сам умела и могла, и захваљујем много на предусретљивости и стрпљивости.

Молим да примите, лично, и онда опет као члан Одбора, уверење о мом дубоком поштовању, и да такво уверење од моје стране саопштите, приликом седнице, и Одбору.”⁸¹

Истог дана Исидора Секулић је о оставци обавестила и Милана Грола. Из тог њеног писма наслућује се, међутим, да су разлози за њено подношење били сложенији од здравствених, односно да је било и некакве повређености. „Свршено је”, казала је. „Измучена сам. Не могу више да трпим ону меру коју сам до сада. Враћам биљет”, како је рекао Иван Карамазов. Мислим да ћу после тога данути душом.”⁸²

Ипак, није било „свршено”. На тексту оставке Јован М. Јовановић је унео кратку белешку из које се види да „није ни изношена пред Одбор рачунајући да је то израз тренутног расположења”. Штавише, „Секулићева је се сложила доцније са тим поступком.”⁸³

Друга позната нам оставка написана је крајем децембра исте године, тоном увређеног сарадника, готово присиљеног на тај корак. У Управном одбору, изјавила је Исидора Секулић, „ја сам увек била сувишна и последња, и уведена сам у њ, Ви знате, у часу кад је некадашњи Књижевни одбор разрешен,

⁸⁰ Писмо М. Гролу од 25. јула 1931 (*Лейопис МС*, септембар 1985, 286).

⁸¹ АЈ, 80–33–84, 85.

⁸² Писмо М. Гролу од 10. јануара 1931 (*Лейопис МС*, септембар 1985, 274).

⁸³ АЈ, 80–33–85.

и ја се нашла у неку руку extra muros. У Књижевном одбору, садашњем, ја сам сигурно најближа литератури у широком њеном значењу, али баш тај мој квалитет диктира сад, односно и одувек диктира, да се склоним са места привидног, формалног... Са великим силама се не могу борити. Немам за то ни урођених моћи, ни – оружја. Примите моју дубоку захвалност за доброту коју сте ми учинили као раднику и као човеку.”⁸⁴

Реакције на тај потез Исидоре Секулић нису нам познате, а ни ко ју је из уредништва убедио да промени донету одлуку, пошто је сарадња настављена. Након тога, још је неколико пута „претила” оставком; такав утисак бар имамо на основу њених приватних писама Милану Гролу. У јуну 1932. године писала му је како је у „Гласник” ушла „тиранија”, да су сви „растерани” и да она неће ни покушавати да дише у таквој атмосфери.⁸⁵ Слично је било у октобру 1933. када је изјавила да неће сарађивати у „Гласнику” „док на његовој столици седи ко седи...”⁸⁶, и у марту 1934. године. Одбијајући да присуствује сазваној седници Управног одбора, написала је: „Као и одувек, немам на тој седници ни речи ни посла.”⁸⁷ Два месеца касније питала је Милана Грола када ће „сазвати стари Уређивачки одбор, да се види хоћемо ли сви ићи или делимично.”⁸⁸ Коначно, тих је година напуштала Пен-клуб, „Цвијету Зузорић”, Српску књижевну задругу.

У јулу 1936. године Јовану М. Јовановићу је још једном упутила оставку, обавештавајући га о томе и кратким приватним писмом.⁸⁹ Разлози те, чини се последње оставке, изазвани су неслагањем и некаквим неразјашњеним сукобом са уредником Миланом Предићем. „Има година дана”, казала је, „уредник Гласника отстранио ме је из сарадњиштва на листу поновљеним увредљивим ставовима и изјавама, и најзад једном бруталном сценом. Чекала сам седницу. За многа месеца, позвата сам била на једну свега, која је отворена и одмах затворена на једној тачци.

Излазим из листа са тугом и огорчењем који иду дубоко у живот. Мирно је требао урадити уредник што је наумио. Моје држање за све време контакта гарантовало је да бих ја то знала уважити.

Од Вас се опраштам са осећањима најодабранијим, и са свагдашњим одличним поштовањем.”⁹⁰

Јован М. Јовановић се надао да ће Исидора Секулић још једном променити мишљење. Према белешци коју је записао на тексту оставке, одговорио јој је да се „не може уважити докле не дођу у Београд сви чланови УО СКГ”, те да се „Гласник” без ње „не може замислити”. Због тога, „ја оставку у десни џеп и никим ништа”. Од уредника Предића, који је тврдио да Исидора Секулић „у

⁸⁴ Исто, 80–33–108.

⁸⁵ *Лейопис МС*, октобар 1985, 431.

⁸⁶ Исто, 439.

⁸⁷ Исто, 442.

⁸⁸ Исто, 442–443.

⁸⁹ АЈ, 80–33–127.

⁹⁰ Исто, 80–33–126.

овоме случају није имала право”, захтевано је, пак, „да напише једно писмо извињујуће”.⁹¹

У чему је била суштина њиховог – за Исидору Секулић тако тешког и неизгладивог спора, непознато нам је. Не знамо ни шта се доиста након тога дешавало, али је могуће остала при својој одлуци. У августу је од Милана Грола захтевала да се изврши обрачун њених и „Гласникових” међусобних дуговања и да јој се слање часописа обустави.⁹² Како то није учињено, у октобру је питала да ли јој је „Гласник” слат и даље по „старом механизму”, још једном захтевајући да се то „регулише”.⁹³ Истог месеца тражила је да је више не зову на седнице „Гласника”. „Не разумем ништа”, написала је Милану Гролу. „Нити сам сарадник, нити сам члан Одбора. Да понављам и потврђујем чињенице, то ваљда није потребно. И ви и г. Јовановић имате моје писмене оставке.”⁹⁴

И то је, чини се, за неко време био прекид сарадње. Питамо се да ли је њена оставка имала некакве везе са чињеницом да од броја 1. књ. XLIX, објављеног 1. септембра 1936. године, на корицама „Гласника” нису навођена имена чланова Управног одбора. Неку годину доцније Исидора Секулић је у том часопису поново објављивала своје радове: о Ђури Јакшићу, књигама Виде Радонић и Живка Милићевића и причи Ника Бартуловића.⁹⁵ Тиме је употпуњен списак њених радова објављених на страницама „Гласника”, по чијем је броју и релативној редовности била један од његових најплоднијих и највреднијих сарадника. Током двадесет година писала је приповетке, огледе, приказе и краће есеје о Озрену Суботићу, Вељку Петровићу, Тодору Манојловићу, Љубомиру Недићу, Сими Матавуљу, Иви Андрићу, Драгиши Васићу, Тину Ујевићу, Станиславу Винаверу, Сибу Миличићу, Урошу Петровићу, Отону Жупанчићу, Душану Васиљеву, Јелени Димитријевић, Богдану Поповићу, Светиславу Стефановићу, Божидару Ковачевићу, Јовану Дучићу, Иви Војновићу, Милошу Црњанском, Даници Марковић, Милану Кашанину, Јовану Скерлићу, Милутину Бојићу, Николи Шопу, Достојевском...⁹⁶ По речима Милана Кашанина, „немајући куд”, остајала је сарадник „Гласника”, „чијој леукемији није било лека”.⁹⁷

Али, можда није био у праву Милан Кашанин, већ сама Исидора Секулић када је, упркос свему што је о СКГ знала, упркос свим међусобним неспоразумима с њим и са собом у њему, поводом двадесетогодишњице излажења нове серије написала како је то „најмоћнији летопис југословенског

91 Исто.

92 Писмо М. Гролу од 29. августа 1936 (*Летопис МС*, октобар 1985, 448–449).

93 Писмо од 5. октобра 1936 (*Исто*, 449).

94 Писмо од 16. октобра 1936 (*Исто*, 450).

95 И. Секулић, „Судбина и карактер Ђуре Јакшића”, *СКГ*, књ. LVIII/7 (1. децембар 1939), 410–419; „Око једне женске књиге (Вида Ј. Радонић, На таласима живота)”, *истио*, књ. LIX/8 (16. април 1940), 613–617; „Мој пријатељ Тонислав Малвасија, приповетка Ника Бартуловића”, *истио*, књ. LX/8 (16. август 1940), 619–624; „Записи о српској земљи (приказ књиге Ж. Милићевића)”, *истио*, књ. LXI/7 (1. децембар 1940), 545–549.

96 Библиографију радова И. Секулић у СКГ од 1920. до 1940. видети у: *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova, 1/2 – Historija jugoslavenskih književnosti*, Zagreb 1957, 354–355.

97 М. Кашанин, н. де., 23.

живота”. „Тај мирни и озбиљни лист”, сматрала је, „има велику мисију”.⁹⁸ Тиме су њени и „Гласникови” рачуни још једном и коначно (?) изравнани, а велика књижевница и моћни часопис помирили. Јесмо ли овим текстом покренули давно мртве спорове и дошли до неке истине? И чије? „Учила сам, учила... а шта сам сазнала у шта бих била сигурна?”, питала се Исидора Секулић пред Надом Маринковић. „Чим јој се приближимо, истина се удаљи, уморна сам од тог напора.”⁹⁹

Толико, и доста, како би казала госпођа Секулић.

Summary

Mira Radojević

Several Scenes from Isidora Sekulić's Cooperation with Srpski književni glasnik

In the history of Serbian culture, and periodicals in particular, *Srpski književni glasnik* occupies a special place, as probably the best periodical that was published in Serbian language in the 20th century. We know very little about its second series, published between 1920 and 1941. Our present knowledge about these two decades of its history are largely fragmentary. However, available historiographic sources, although scarce, point to a range of problems *Glasnik* publishers had to cope with. We have an impression that the first of the 1930s – the time when this journal was the target of oppression by the dictatorship regime – was particularly critical. Those were the years of editorial crisis, quest for adequate editorial direction, financial troubles. Gloomy atmosphere of this hard period filled with attempts at dignified survival is partly reflected by the notes left by Jovan Jovanović-Pižon, and several preserved letters written by members of the Managing Board, including Isidora Sekulić's. Her attitude towards the magazine and its problems reflects the depth and gravity of the crisis faced by *Glasnik*. At the same time, it its problems reflects the depth and gravity of the crisis faced by *Glasnik*. At the same time, it is obvious how difficult, even painful was their mutual cooperation, burdened with conflicts, mutual misunderstanding and resignations of Isidora Sekulić to her membership in the Managing Board. Nevertheless, the woman in this body was also one of the most diligent and fruitful *Glasnik's* contributors.

98 Цитирано према: Д. Витошевић, н. д., 7; Р. Поповић, н. д., 195–196.

99 Цитирано према: Н. Маринковић, н. д., 275.